

KLAUDY KINGA

Az átváltási műveletek rendszere

Modern Nyelvoktatás 24. évf. 2–3. szám 5–16. 2018.

System of transfer operations

In my interpretation, “transfer operations” is a collective term for all the systemic and routine-like operative moves developed by generations of translators to handle the difficulties stemming from the different lexical, grammatical system and cultural context of the languages functioning together in the process of translation. The system of transfer operations described in Klaudy (1991, 1994, 1999b, 2003) includes operations in translation from four Indo-European languages (English, French, German and Russian) to a Finno-Ugric language Hungarian and vice versa. The system of transfer operations includes two main types (lexical and grammatical operations) 10–10 types (e.g., specification, generalisation, omission, addition, upgrading, downgrading etc.) and around 100 subtypes, the number of which can be reduced or increased as desired. Over the last twenty years generations of trainees had to analyse parallel texts as exam task, and had to identify transfer operations carried out by professional translators. The paper raises the question of the pedagogic usefulness of this assignment, emphasizing that the familiarity of the systematic character of transfer operations helps trainees make more informed choices in completing their own translation tasks and helps trainers give more professional explanations of suggested better solutions for beginners.

1. Bevezetés

Az átváltási műveletek rendszere (ÁMR) nem más, mint egy taxonómia (osztályozási keret), amelyet az indoeurópai nyelvekről a magyar nyelvre való fordítás során alkalmazott átváltási műveletek típusainak leírására hoztam létre az 1990-es években (Klaudy 1991). A két fő típuson belül (lexikai és grammatikai műveletek) 10–10 típust különítettem el (pl. összevonás, felbontás, kihagyás, betoldás, áthelyezés, csere stb. ld. 1 táblázat). A típusokon belül kb. 100 altípus található, de ezek száma tetszés szerint csökkenthető vagy szaporítható (Klaudy 1999b). Lényeg az, hogy a műveletek megnevezése segítségével, jobban lehessen látni „mit csinál a fordító, mikor fordít”. Szövegszintű műveleteket nem különítettem el, mert véleményem szerint a szövegkohéziót is a mondatok lexikai állományával és grammatikai szerkezetével kell megteremteni, legfeljebb rámutattam egyes műveletek elvégzésének vagy elmulasztásának mondaton túlmutató következményeire (pl. kontextuális alany betoldása). A fordítási műveletek (technikák, módszerek, eljárások, eltolódások, stratégiák) leírásának természetesen voltak előzményei a fordítástudományi szakirodalomban (pl. Vinay és Darbelnet 1958, Nida 1964, Catford 196 stb.). Mégsem az történt, hogy az összes korábbi osztályozás alapos tanulmányozása után egy újabb taxonómiával próbáltam hozzájárulni az eddigiekhez, inkább a fordítástechnika oktatásának eredményesebbé tétele motivált. Bevallom, a korábbi osztályozásokkal csak a saját rendszerem létrehozása után ismerkedtem meg.

2. Az ÁMR megalkotásának története

Az ÁMR megalkotásának története szorosan összefügg azzal a szakmai környezettel, amely akkoriban körülvett, azaz az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Csoportjának megalakulásával 1973-ban. Mivel a Csoport (később Központ, majd Tanszék) egészen 2009-ig csak posztgraduális fordító és tolmácsképzést folytatott, a hallgatók ötéves idegennyelv-szakos képzés után kerültek be hozzánk. A képzés nyolcfős csoportokban folyt, tehát a mai állapotokhoz képest paradicsomi körülmények között (bár ez természetesen csak a hallgatói létszámról és a hallgatók nyelvtudására vonatkozott, és nem mondható el a technikai felszereltségről).

Az akkor alapvetőnek tartott három kompetencia a nyelvtudás, a tárgyi tudás és a fordítói készség közül tehát az első adott volt, a másodikat nem a mi feladatunk volt fejleszteni, a reális cél a mi esetünkben nem lehetett más, mint a fordítói készség fejlesztése. Mivel a fordítóképzésnek Magyarországon előzményei nem voltak, se tankönyvek, se módszertani útmutatók nem álltak rendelkezésre, mindent nekünk kellett kitalálni. Ennél izgalmasabb feladatot el sem lehet képzelni.

Abban mindenki egyetértett, hogy a képzés gyakorlati legyen: gyakorolni, gyakorolni, és harmadszor is gyakorolni. Többször leírtam magam is, hogy mivel minden megoldott fordítói feladat és csak a megoldott fordítói feladat növeli a fordító kompetenciáját, a fordítót minél több megoldandó feladat elé kell állítani, és megoldásaira minél többször kell visszajelzést kapnia. Igen ám, de egy félév 12–14 alkalomból áll, az a legjobb esetben 12–14 javított fordítás, ami a tanárnak sok, a fordítójelöltnek kevés. Főleg akkor, ha a fordítandó szöveget a tanárok véletlenszerűen választják ki az aznapi sajtóból, és a javításait azzal indokolják, hogy „így nem szép”, „így nem magyaros”, „lehetne szebben is”, „jobban hangzana, ha azt írnánk, hogy...”.

3. A gyakorlat felől az elméletig

Felmerült a kérdés: hogyan lehet hatékonyabbá tenni a fordítástechnikai órákat? Céltudatosabb szövegkiválasztással? Mi legyen a vezérelv? Azonos témák alapján? Fordítási problémák alapján? Nehézség szerint? Jó lenne a könnyebb szövegektől az egyre nehezebb szövegek felé haladni, de hogyan lehet előre eldönteni egy szövegről, hogy mennyire nehéz lesz fordítani vagy tolmácsolni? Az is felmerült, hogy a gyakori hibákat érdemes lenne összegyűjteni! Talán a nyelvpáronként tipikus hibákat érdemes lenne összegyűjteni! Esetleg egy kis egy kis kontrasztív nyelvészeti tudatosítás mégsem ártana! Talán a szövegnyelvészeti tudatosítás sem ártana (pl. eltérő kohéziós eszközök tudatosítása, téma-réma viszonyok eltérései).

Mint a fentiekből látszik a teljes mértékben gyakorlati megközelítés felől jutottunk el odáig, hogy felmerült az elméleti általánosítás igénye. Ezzel kapcsolatban nem volt egyetértés a tanári karban, sokan tiltakoztak a nyelvészeti tudatosítás ellen, mondván, hogy gondolatokat fordítunk és nem nyelvi szerkezeteket. Én mindig a rendszerezés pártján voltam, egyszerűen azért, mert a haladást, a tapasztalatok összegezhetőségét vagy annak legalább az illúzióját bármely pedagógiai folyamat elengedhetetlen részének tartottam.

4. A fordítási problémák rendszerezési lehetőségei

A rendszerzésre háromféle megoldás kínálkozott. Rendszerezhetünk az indoeurópai forrásnyelvi szövegben felmerülő problémák alapján. Itt elképzelhetők olyan indoeurópai forrásnyelvi jellegzetességek, melyek a magyarra való fordításban nehézséget jelentenek: pl.

szegmentálás, birtokos szerkezetek, hátravetett jelzős szerkezetek, személytelenség, szenvedő szerkezetek stb.

Rendszerezhetünk a magyar célnyelvi szövegben gyakran felmerülő problémák alapján is: pl. egyeztetés hiánya, téves kötőszóhasználat, hiányzó vagy hátracsúszó állítmány, hosszú balra bővítés, értelemzavaró jobbra bővítés, értelemzavaró közbevetés pl. névutó elválasztása az alapszótól stb.

És végül rendszerezhetünk fordítási iránytól függetlenül bármely nyelvről bármely nyelvre való fordítás különböző technikai problémái alapján: pl. táblázatok fordítása, hivatkozások fordítása, intézménynevek fordítása, lábjegyzetek fordítása, mértékegységek átváltása stb.

5. Leíró vagy előíró megközelítés

A forrásnyelvi jellegzetességekből való kiindulásra gyakran rásütik a preskripció vádját. Pedig ha valaki megvilágítja egy-egy magyartól eltérő jellegzetes indoeurópai szerkezet fordítási nehézségeit (pl. főnévi alaptag főnévi igenévi bővítménnyel vö: *desire to understand* 'vágy megérteni', *Wunsch zu sehen* 'vágy látni', *ugroza aresztovaty* 'fenyegetés letartóztatni' stb.), az nem jelenti azt, hogy a kötelező célnyelvi megfelelőt is megadja hozzá. Nem jelenti azt, hogy recepteket ad. Bár a fordítójelöltek nagyon örülnének a recepteknek. Azt viszont a fordítójelöltek méltán várhatják el a fordítást oktató tanártól, hogy a felmerülő fordítási problémákra különböző megoldási lehetőségeket javasoljon, és választását meg is tudja indokolni.

Szerencsére a fordítási normát leíró módon is meg lehet közelíteni, ahogy ezt Chesterman (1993) teszi, aki szerint a fordítási norma az, amit a fordítók nagy része jónak fogad el. Ebből következik a megoldás. Nézzük meg, hogyan oldják meg a fordítási problémákat a profi fordítók! A fordítási tapasztalatokat úgy lehet megsokszorozni, hogy elemezzük a jó fordításokat. Lessük el profi fordítók megoldásait! Jegyzeteljünk ki lektorált fordításokat!

6. A példatárak keletkezése

Én is ezt tettem a 80-as években. Az Európai Kiadó által rendelkezésemre bocsátott lektorált fordításokat mondatról mondatra kijegyzeteltem. Megnéztem, mi az, amit a fordítók sokszor elhibáznak és a lektorok sokszor kijavítanak. Tulajdonképpen ebből a munkából nőtt ki az átváltási műveletek rendszere, bár amikor az átváltási műveletek rendszeréhez elkezdtem a példamondatokat gyűjteni, már csak megjelent fordításokból dolgoztam.

A tapasztalt fordítók munkáiban rengeteg olyan fordítói megoldást fedeztem fel, amelyre nem is gondoltam volna. Olyan hasznosnak találtam ezt a munkát, hogy a hallgatókkal is elkezdtem példatárakat készíttetni az átváltási műveletekből. Nem hibákra vadásztunk. Csak annyi volt a feladat, hogy írják le, mit csinált a fordító? Ezzel megszabadultunk a FNY-i vagy CNY-i kiindulás közötti választás kényszerétől. És ugyancsak megszabadultunk a preskriptív és deskriptív megközelítés közötti választás kényszerétől. Teljes mértékben leíró megközelítéssel dolgoztunk, ha mégis hibákra bukkantunk, azt úgy tekintettük, hogy a fordító elmulasztott elvégezni egy átváltási műveletet. Így születtek a hallgatói példatárak először orosz→magyar, magyar→orosz, angol→magyar, magyar→angol és később német→magyar, magyar→német, francia→magyar és magyar→francia nyelvpárok közötti fordításokból.

7. Előadások és tankönyvek az ÁMR-ről

Először a *Bevezetés a fordítás elméletébe* című heti egyórás előadásom vizsgájához kértem ezeket a példatárakat, de a 90-es években elkezdtem tartani egy *Bevezetés a fordítás*

gyakorlatába című, szintén heti egyórás előadás-sorozatot, minden előadáson részletesen megtárgyalva egy-egy átváltási műveletet. 1994-től már tankönyv is volt hozzá, mert abban az évben megjelent *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral* című könyvem a Scholastica kiadónál.

Közben a Miskolci Egyetemen két kolléganőm Salánki Ágnes és Simigné Fenyő Sarolta szemináriumon dolgozta fel az ÁMR-t és hamarosan megjelent a *Német-magyar fordítástechnika* (Klaudy és Salánki 1995) és az *Angol-magyar fordítástechnika* (Klaudy és Simigné Fenyő 1996). Mindkettő több kiadást ért meg a Nemzeti Tankönyvkiadónál. Én magam is állandóan bővítettem és átdolgoztam a könyvem további kiadásait, és így történt, hogy ketté kellett választanom az eredeti művet (1997a, 1997b). Az ötödik kiadás (1999a, 1999b) óta külön jelenik meg a *Bevezetés a fordítás elméletébe* és külön könyv a *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Az azóta megjelent kiadások mind az 1999-es kiadás változatlan utánnomásai.

Nemzetközi konferenciákon többen reklamáltak, hogy a könyv angolul nem olvasható. Károly Krisztina fordításában és Heltai Pál lektorálásával 2003-ban az angol változat is megszületett *Languages in Translation* címmel (Klaudy 2003, 2007). Ebben az angol nyelvű kiadványban az átváltási műveleteket jóval részletesebben kidolgoztam, és ekkor mélyedtem bele a korábbi taxonómiák tanulmányozásába.

8. Definíció és tipológia

Az átváltási műveletek definícióját kétféleképp lehet megközelíteni. Vagy mindent átváltási műveletnek tartunk, amit a fordító annak érdekében végez, hogy a forrásnyelvi szövegből célnyelvi szöveg legyen, vagy pedig csak ott beszélünk átváltási műveletről, ahol a két nyelv rendszerében vagy nyelvhasználatában olyan különbségek vannak, melyek kerülőutakra kényszerítik a fordítót. Az utóbbi megközelítést tükrözi például az eltolódás (shift) fogalma Catfordnál (1965).

Én az előző megközelítés híve vagyok, mindent átváltási műveletnek tartok, amit a fordító annak érdekében végez, hogy a forrásnyelvi szövegből célnyelvi szöveg legyen, sőt még a különböző célnyelvi lehetőségek közül való választást sem hagyom ki az átváltási műveletek sorából.

Az én definícióm szerint az átváltási művelet – összefoglaló terminus mindazokra a rendszerszerű és rutinszerű műveletekre, amelyeket fordítók egymást követő generációi fejlesztettek ki, hogy leküzdjék a fordítás folyamatában alkalmilag együtt funkcionáló nyelvek lexikai és grammatikai rendszerének, nyelvhasználatának és kulturális kontextusának különbségeiből fakadó nehézségeket. Ebben a definícióban fontos, hogy nemcsak a nyelvek rendszerbeli különbségeiről van szó, hanem a nyelvhasználati különbségekről is, sőt a kulturális környezet különbségeiről is. Így próbálom tágítani a nyelvészet illetékességének határait a fordítás tanulmányozásában.

A fő típusok kijelölésekor a művelet hatókörét és technikai kivitelezését tartottam szem előtt. A művelet hatóköre szerint különül el a két nagy csoport a lexikai és grammatikai műveletek. A lexikai műveletek csoportjába tartoznak azok a műveletek, melyek egy-egy lexikai egységet vagy kifejezést érintenek, valamint a két nyelv lexikai rendszerében rejlő különbségek miatt van rájuk szükség. A grammatikai műveletek csoportjába tartoznak azok a műveletek, melyek a mondategységek vagy a mondatégszék szerkezetét érintik, és a két nyelv grammatikai rendszerében rejlő különbségek miatt van rájuk szükség. A két fő típuson belül a technikai kivitelezés szerint különülnek el a műveletek: konkretizálás, általánosítás, kihagyás, betoldás, felbontás, összevonás, felemelés lesüllyesztés, áthelyezés, csere stb. Ezeket a műveleteket a jellemző irányokkal kiegészítve az 1. táblázat szemlélteti.

1. táblázat
Az átváltási műveletek rendszere

Lexikai műveletek	Jellemző irány	Grammatikai műveletek	Jellemző irány
Jelentések differenciálása és konkretizálása	IE→M	Grammatikai konkretizálódás	M→IE
Jelentések generalizálása	M→IE	Grammatikai generalizálódás és tudatos konkretizálás	IE→M
Jelentések összevonása	IE→M	Grammatikai felbontás (mondategységek felbontása)	(–)
Jelentések felbontása	M→IE	Grammatikai összevonás (mondategységek összevonása)	(–)
Jelentések betoldása	(–)	Grammatikai felemelés (mondategységek felemelése)	IE→M
Jelentések kihagyása	(–)	Grammatikai lesüllyesztés (mondategységek lesüllyesztése)	M→IE
Jelentések áthelyezése	(–)	Grammatikai betoldás	(–)
Jelentések felcserélése és antonim fordítás	(–)	Grammatikai kihagyás	(–)
Teljes átalakítás	(–)	Grammatikai áthelyezés (szórendi műveletek)	(–)
Kompenzáció	(–)	Grammatikai cserék	(–)

Magyarázat: M=magyar nyelv IE=indoeurópai nyelvek (estünkben: angol, német, francia, orosz).

Mint az 1. táblázatból látható egyes műveleteknél van jellemző irány máshol nincs. A jelentések összevonása például gyakran megy végbe, mikor indoeurópai nyelvekről magyarra fordítunk, ez a magyar nyelv szintetikus jellegével magyarázható. A gazdag morfológiájú magyar nyelv egyetlen szóba is több jelentést tud sűríteni. A jelentések felbontása pedig inkább a magyarról indoeurópai nyelvekre való fordításra jellemző, amikor a magyar szintetikus igealakok felbomlanak a fordításban (pl. *kikocsizott – went out for a drive in his coach*). Sokhelyütt nincs jellemző irány. A jelentések betoldására és kihagyására például nem a nyelvi rendszerek különbségei, hanem a forrásnyelvi és a célnyelvi olvasók háttérismereteinek különbsége miatt van szükség, tehát itt hiába is keresnénk jellemző irányt.

Feltehető a kérdés, hogy egyáltalán mi indokolja, hogy indoeurópai nyelvek címszó alatt együtt kezeljük az angol, a francia, a német és az orosz nyelvet? Hiszen angol–francia (Vinay és Darbelnet 1958), német–francia (Malblanc 1963), angol–orosz (Komisszarov és Koralova 1990) stb. egybevető stilisztikák rengeteg rendszerbeli és nyelvhasználati különbséget sorolnak fel közöttük. Fordítónemzedékek tapasztalatai alapján mégis állíthatjuk, hogy a nyelveknek van bizonyos „fordítási viselkedésük”, és a különböző indoeurópai nyelvek (angol, francia, német, orosz stb.) nagyon hasonlóan viselkednek, amikor a fordítás folyamatában szembekerülnek a magyar nyelvvel. És azt is, hogy a magyar nyelv nagyon hasonlóan viselkedik, amikor a fordítás folyamatában szembekerül a különböző indoeurópai nyelvekkel.

9. Mire jó a példatárak készítése?

Miért hasznos az átváltási műveletek példatárának készítése? Normális esetben, ha fordított művet olvasunk, nem hasonlítjuk össze mondatról mondatra a fordítást az eredetivel. A példatárak készítésekor nem normálisan olvasunk, hanem a kutató szemével. Ezért jogos az az állítás, hogy ilyenkor „szabad szemmel nem látható” fordítási/átváltási műveleteket fedezünk fel.

Több mint húsz éve szerepel az átváltási műveletek példatárának elkészítése a vizsgafeladatok között. A hallgatók bármely művet választhatnak és bármely fordítási irányt. Általában szívesen végzik ezt a feladatot, amely tulajdonképpen párhuzamos mélyfúrás a FNy-i és CNy-i szövegben. A másik fordító tapasztalatainak elemzésével megsokszorozhatják a megoldott fordítási problémák számát. Tulajdonképpen ilyenkor bekukucskálunk a fordító műhelyébe.

Bár nem fordítói bravúrokra, hanem mindennapi, mondhatni tömeges megoldásokra keresünk példákat, mégis előfordul, hogy tetten érjük egy-egy fordító egyéni stílusát. Például van olyan fordító, aki szereti felbontani a hosszú mondatokat, van, aki sosem tenne ilyet. Van olyan fordító, aki igyekszik megkönnyíteni az olvasónak a fordított szöveg feldolgozását, és van olyan fordító, aki ezt a feladatot inkább meghagyja az eredeti mű szerzőjének.

Ilyenkor tágabb átváltási tendenciákat is lehet érzékelni. Például van olyan fordító, aki szereti több szóval kifejezni, világosabban megmagyarázni a fordított szöveg olvasójának a forrásnyelvi szerző mondanivalóját (explicitál), és van olyan fordító, aki nem bőbeszédű, inkább a főlétes elemek kihagyására törekszik, és szorosabbra fűzi a kohéziós kapcsolatokat a célnyelvi szövegben (implicitál). Az minden esetre kirajzolódik, hogy az explicitáció és az implicitáció nem csak egy az átváltási műveletek közül (nem is szerepel az 1. táblázatban), hanem szuperkategória (ld. 2. táblázat). Explicitációval járnak a következő átváltási műveletek: a jelentések konkretizálása, a jelentések felbontása, a jelentések betoldása, a tudatos grammatikai konkretizálás, a grammatikai felemelés, a grammatikai betoldás. Implicitációval járnak a következő átváltási műveletek: a jelentések generalizálása, a jelentések összevonása, a jelentések kihagyása, a grammatikai generalizálás, a grammatikai lesüllyesztés és a grammatikai kihagyás.

2. táblázat

Explicitációval vagy implicitációval járó műveletek

Lexikai műveletek	EX/IMP	Grammatikai műveletek	EX/IMP
Jelentések differenciálása és konkretizálása	EXP	Grammatikai konkretizálódás	EXP
Jelentések generalizálása	IMP	Grammatikai generalizálódás és tudatos konkretizálás	IMP/EXP
Jelentések elbontása	EXP	Grammatikai felbontás (mondategységek felbontása)	EXP
Jelentések összevonása	IMP	Grammatikai összevonás (mondategységek összevonása)	IMP
Jelentések betoldása	EXP	Grammatikai felemelés (mondategységek felemelése)	EXP

Jelentések kihagyása	IMP	Grammatikai lesüllyesztés (mondategységek lesüllyesztése)	IMP
		Grammatikai betoldás	EXP
		Grammatikai kihagyás	IMP

A sok-sok példatár elemzése vezetett el arra a megfigyelésre is, hogy a fordítók jobban szeretnek betoldani, mint kihagyni, jobban szeretnek konkretizálni, mint általánosítani, jobban szeretnek a mondat szintjére emelni mondatszint alatti elemeket, mint mondatszintű elemeket lesüllyeszteni a mondat szintje alá, vagyis jobban szeretnek explicitálni mint implicitálni. Az implicitációt még akkor sem végzik el, amikor erre lehetőségük lenne. Ezt fogalmaztam meg az aszimmetria hipotézisben. Ez az aszimmetrikus viselkedés talán a kooperációs elvvel magyarázható. A fordító biztosra akar menni, a térben és időben távollévő célnyelvi befogadó érdekében inkább növeli, mint csökkenti a redundanciát.

10. Problémák az „átváltási műveletek” terminussal kapcsolatban

Az első probléma az, hogy léteznek-e egyáltalán átváltási műveletek? Erre a válasz attól függ, hogyan képzeljük el a fordítás folyamatát? Ha a fordítás folyamatát a denotatív modell szerint képzeljük el, akkor az átlépés az egyik nyelvből a másikba a valóságon keresztül vezet, a forrásnyelvet és a célnyelvet közvetlenül sosem vonatkoztatjuk egymásra, tehát nincsenek átváltási műveletek. Ha a transzformációs modell szerint képzeljük el a fordítás folyamatát, akkor van a két nyelvnek olyan közös tartománya, melyen keresztül az interlingvális transzfer megvalósul, és akkor vannak átváltási műveletek.

A második probléma a már említett receptek vádjá. Hangsúlyozni kell, hogy az átváltási műveletek leírása nem jelent „recepteket”, kész „megoldásokat”, „egy az egyhez” megfeleléseket. Aki azt állítja, hogy a fordításban van transzkódolás is, az nem azt állítja, hogy minden A nyelvi formának van egy B nyelvi megfelelője, és azt egyszerűen behelyettesítjük, hanem azt, hogy bonyolult mentális transzformációk sorozatán keresztül jutunk el F_{Ny}-i formától a C_{Ny}-i formáig, és ezeknek a transzformációknak van nyelvi vonatkozása is.

A harmadik probléma a „minek nevezzetek?” kérdése. A 3. táblázatban található terminusokat, a különböző szerzők majdnem szinonimaként használják, pedig érdemes lenne különbséget tenni köztük.

3. táblázat
Az „átváltási művelet” terminus variációi

fordítói/fordítási eljárás	translational/transfer procedure
fordítói/fordítási technika	translational/transfer technique
fordítói/fordítási módszer	translational/transfer method
fordítói/fordítási eltolódás	translational/transfer shift
fordítói/fordítási stratégia	translational/transfer strategy
fordítói/fordítási transzformáció	translational transformation
fordítói/fordítási művelet	translational/transfer operation
átváltási művelet	transfer operation
megoldási típus	solution type

Sajnos nem mondható el, hogy a fordítástudományi szakirodalom következetes lenne a fenti terminusok használatában. Az „transfer” terminus ellen általában az a kifogás, hogy valójában nem viszünk át semmit a forrásnyelvi szövegből, hiszen a forrásnyelvi szöveg érintetlen marad. Az én „átváltási művelet” terminusom szerencsésen elkerüli ezt a problémát, de mikor a könyvem angol fordítását készítettem, én sem tudtam elkerülni, hogy a „transfer operation” terminust használjam, amelyben benne van a hibáztatott „transfer” szó.

A „transzformáció” (oroszul: transzformacija) terminust szinte csak az orosz nyelvű szakirodalom használja a nyelvek közötti műveletekre (Komisszarov és Koralova 1990), mindenki mást zavar, hogy a generatív grammatika a nyelven belüli műveletekre kötötte le a transzformáció terminust. A „shift” az angolszász világban Catford (1965) óta széles körben használatos, de csak azokban az esetekben használható, amikor nyelvi rendszerbeli különbségek vannak a művelet mögött. A magyar megfelelője az „eltolódás” pedig negatív színezetű, úgy hangzik, mintha valamit elrontanánk, nem tudnánk megoldani. A „stratégia” használatában gyakran összemosódnak az automatikus és a tudatos műveletek, pedig a „stratégia” terminust inkább a tudatos műveleteknek kellene fenntartani. Chesterman (2005) ezt a zűrzavart kívánta megszüntetni, mikor a „solution type” terminust javasolta (‘megoldási típus’), és ezt átvette Pym is (2017).

11. Néhány más taxonómia

Ennek a tanulmánynak a keretében nincs lehetőség arra, hogy a fordítás során végzett műveletek összes osztályozási kísérletét áttekintsük. Csak a legrégebbit és a legújabbat fogjuk megemlíteni. A legrégebbi Vinay és Darbelnet angol-francia összehasonlító stilisztikájának bevezetésében található (1958). Ma is fontos kiindulópont, amit az is jelez, hogy az 1958-ban franciául megjelent könyvet 1995-ben lefordították angolra. Ők a „methods” és a „procedures” terminust használják. Két módszert és azokon belül hét eljárást különböztetnek meg:

Direkt módszerek:

1. eljárás: kölcsönzés (*rubel, dácsa, dollár, party*)
2. eljárás: tükörfordítás (*iron curtain* → *vasfüggöny*)
3. eljárás: szószerinti fordítás (*Where are you* → *Où êtes-vous?*)

Indirekt módszerek:

4. eljárás: transzpozíció (*visszatérte után* → *miután visszatért*)
5. eljárás: moduláció (*nem nehéz észrevenni* → *könnyű észrevenni*)
6. eljárás: ekvivalencia (*Its raining cats and dogs* → *mintha dézsából öntenék*)
7. eljárás: adaptáció (*szájoncsókolás* → *átölelés*)

Mint látjuk, nem mindenütt az eredeti példákat adtuk meg, hiszen a célunk csak a kategóriák szemléltetése. Két érdekességet kell megemlíteni: az egyik, hogy az „ekvivalencia” náluk még egyike a fordítási eljárásoknak, és nem a fordítás feltétele. A másik, hogy a könyvük címében említett összehasonlító stilisztika (comparative stylistics) a negyedik eljárásnál kezdődik. Addig nincs rá szükség. Addig a szótárak is tudnak segíteni. Az intellektuális kihívás, ami érdemessé teszi, hogy a fordítás témájával foglalkozzunk, az indirekt módszereknel kezdődik.

A legfrissebb osztályozást Anthony Pymnél (2015) találjuk, aki már a Chesterman által 2005-ben javasolt legsemlegesebb terminust a „solution type”-ot használja (‘megoldási típus’). Az ő osztályozási javaslatait megelőzte egy felmérés arról, hogy mennyire értik meg a fordítást tanuló hallgatók a Vinay és Darbelnet féle típusok elnevezését, és úgy találta, hogy

nehezen tudják azonosítani a műveleteket (Pym et al. 2015). Ezért elhatározta, hogy a megoldási típusokra olyan elnevezéseket keres, melyek jobban szolgálják a pedagógiai célokat. A következő elnevezéseket javasolja:

- (1) Copying words (szavak átvétele: pl. futball)
- (2) Copying structures (szerkezetek átvétele: pl. tükörfordítás)
- (3) Perspective change (nézőpont váltás: pl. ad/kap, előtte/utána)
- (4) Density change (sűrűség váltás: pl. explicitáció vagy implicitáció)
- (5) Resegmentation (újraszegmentálás: pl. a mondathatárok megváltoztatása)
- (6) Compensation (kompenzáció: pl. ha valamilyen jelentést más helyen, más eszközökkel adunk vissza)
- (7) Cultural correspondence (kulturális megfeleltetés: pl. közmondások fordítása)
- (8) Text tailoring (a szöveg adaptációja: pl. rövidítések, kihagyások)

A megoldási típusok elnevezésekor Pym az alábbi elveket tartotta szem előtt: az elnevezések nagyon egyszerűek, közérthetőek és transzparensnek legyenek, csak nyelvi műveletekre vonatkozzanak, valódi választási lehetőségeket tükrözzenek, több nyelvpárra is érvényesek legyenek, ne legyenek előírások, lehessenek köztük átfedések, és számuk tetszés szerint bővíthető legyen (Pym 2017:1–2.)

12. Az ÁMR pedagógiai és tudományos haszna

Mint korábban említettem, az átváltási műveletek rendszerezésekor elsősorban pedagógiai célokat tartottam szem előtt. Ha a fordítási műveleteket meg tudjuk nevezni, és a nyelvek rendszerbeli vagy a nyelvhasználati különbségei alapján meg tudjuk indokolni őket, akkor könnyebben megy a tudatosítás is. Tehát ahelyett, hogy „itt inkább igét kellene használni” hasznosabb azt mondani, hogy „szintemelő fordítást hajtunk végre”, amely rendszeresen előforduló művelet az indoeurópai nyelvekről a magyar nyelvre való fordításban. Vagy az ilyen intuitív tanácsok helyett, hogy „A fordítást mindig a mondat végén kell kezdeni” tudatosíthatjuk, hogy az indoeurópai nyelvekről magyarra való fordításban a főnévi csoport szórendjének és a mondat alapszórendjének különbségei miatt sorozatos balra helyezések mennek végbe, és ha az állítmány nagyon hátracsúszik a mondat végére, pótlólagos támpontokat kell elhelyezni a mondatban, melyek addig is biztosítják a megértést, míg az állítmányhoz eljutunk. Ez a „támpontok előrehozása”, mely nyelvészetileg teljes mértékben alátámasztható fordítási művelet.

A szakszerű magyarázatok alapján adott tanácsokat az esetek nagyobb számára is ki lehet terjeszteni. Sőt arra az állandóan felmerülő kérdésre is választ tudunk adni, hogy lehet-e ennyire „szabadon” fordítani. Ha a fordítási művelet beilleszkedik egy nagyobb rendszerbe, akkor ott nem „szabad” fordításról van szó, hanem rendszeres átváltási műveletek alkalmazásáról.

A fordítási hibákat megfogalmazhatjuk elmulasztott átváltási műveletként is. Sőt az átváltási műveletek rendszerezése a lektori javítások indoklásában is segít. A lektori javítást felfoghatjuk „elhalasztott” átváltásai műveletként is, amit a fordító nem végzett el, és a lektorra maradt a kivitelezése. A lektori javítások rendszerbe foglalásában is segít ez a megközelítés (Robin 2015).

Bár eredetileg nem tudományos céllal hoztam létre ezt a taxonómiát, mostanában a fordítástudományi doktori program hallgatói is gyakran felhasználják, mert segítséget ad az összegyűjtött fordítási adatok rendszerezéséhez. Segítséget ad a fordítói döntések leírásához, magyarázatához, sőt előrejelzéséhez is. És végül segítséget ad ahhoz is, hogy a forrásnyelvi és

a célnyelvi szöveg összehasonlító elemzése alapján – ha óvatosan is, és csak korlátozott mértékben – de a fordítás folyamatára nézve is vonhassunk le következtetéseket.

Irodalom

- Catford, J. C. (1965): *A Linguistic Theory of Translation*. London: OUP.
- Chesterman, A. (1993): From 'Is' to 'Ought': Laws, Norms and Strategies in Translation Studies. *Target* 5/1, 1–21.
- Chesterman, A. (2005): Problems with Strategies. In: Károly, K., Fóris, Á. (eds.): *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 17–28.
- Klaudy K. (1991): *Átváltási műveletek a fordításban*. Budapest: Külkereskedelmi Főiskola.
- Klaudy K. (1994): *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K., Salánki Á. (1995): *Német-magyar fordítástechnika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Klaudy K., Simigné Fenyő S. (1996): *Angol-magyar fordítástechnika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Klaudy K. (1997a): *Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. (1997b): *Fordítás II. Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol, német, orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. (1999a): *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. (1999b): *Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol, német és orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy, K. (2003, 2007): *Languages in Translation. Lectures on the Theory, Teaching and Practice of Translation. With Illustrations in English, French, German, Russian and Hungarian*. Budapest: Scholastica.
- Komisszarov, V., N., Koralova, A., L. (1990): *A Manual of Translation from English into Russian*. Moszkva: Vizsaja skola.
- Malblanc, A. (1944): *Stilistique comparée du français et de l'allemand*. (new.ed.1963.5th ed. 1968.) Paris: Didier.
- Nida, E. (1964): *Toward a Science of Translating: with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: Brill.
- Pym, A, Torres-Simon, E. (2015): The Pedagogical Value of Translation Solution Types. *Perspectives. Studies in Translatology*. 23/1, 89–106.
- Pym, A. (2017): A Typology of Translation Solutions for Spanish-English. (letölthető: http://usuaris.tinet.cat/apym/on-line/training/2017_typology_spanish.pdf academia.edu)
- Robin, E. A (2017): Classification of Revisional Modifications. (letölthető: academia.edu)
- Vinay, J.P., Darbelnet, J. (1958): *Stylistique comparée du français et de l'anglais. méthode de traduction*. London-Toronto-Paris: Didier.
- Vinay, J.P., Darbelnet, J. (1995): *Comparative Stylistics of French and English. A Methodology for Translation*. Amsterdam: Benjamins. Translated by J. C. Sager and M.J. Hamel.

